

קימי קפלן, עמרם בלוי: עולמו של מנהיג נטורי קרתא. ירושלים ושדה בוקר: יד יצחק בן-צבי ומכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, 2017. 588 עמ'.

תום שגב

עמרם בלוי ראוי לביוגרפיה. מנהיגה הססגוני של כת הקנאים הזעירה, נטורי קרתא, חי בעידן התימהונות הירושלמית, שהחל בסוף המאה ה־19, פרח בתקופת המנדט והתפוגג בשנות ה־50. העיר שקקה או ציפורים מוזרות כמו בלוי. הם באו מכל ארץ, אידאליסטים מתקני עולם, רומנטיקנים והוויזם מבקשי אלוהים וגאולה, יהודים ונוצרים. עיר הקודש לכדה אותם בקסמיה ופתחה להם את לבה. בלוי, נכד לאחד מראשוני היישוב הישן שמוצאו מסלובקיה, הקדיש את עצמו למלחמה בציונות. הוא ואנשיו אמרו לחסל אותה בעיקר בכוח המילים שהטילו בה. לא היה להם סיכוי, אך ספרו של קימי קפלן מוכיח שההיסטוריה לא תמיד שייכת למנצחים. יש בזה משהו שובה לב. קפלן מתאר את בלוי כאיש כריזמטי, נדיב ומקסים (עמ' 542). כדרכם של ביוגרפים רבים הוא מזכירו בדרך כלל רק בשמו הפרטי. גם כתבי העיתונות אהבו אותו והוא אהב אותם. הם תיארוהו לפעמים כמנהיג רבי-שפעה, אף כי אנשיו מנו לכל היותר כמה מאות. לא אחת היתל בכתבים. קפלן מנסה לשכנע את קוראיו שגיבורו שווה קרוב ל־550 עמודים, אך התוצאה מייגעת למדי לקריאה ולוקה בשורה של כשלים מתודיים.

הוא נולד בירושלים בשנת 1900. כשהיה כבן 6, הגיע לארץ ישראל בחור מפולין הרוסית ושמו דוד גרין, אחר כך בן-גוריון. בעיירת הולדתו נחשב גם הוא ליוצא דופן, ובעיני רבים ממיודעיו גם תימהוני, כי רוב היהודים לא היו ציונים. בלוי אהב ללעוג ליומרת הציונים לכונן בארץ מדינה "יהודית" בלי שידעו אל נכון מה פירוש הדבר. בן-גוריון הרבה להתלבט בשאלה זו. בתוך כך הוא גיהל בזהירות ובתבונה את היחסים עם החרדים והתייחס בסלחנות גם לנטורי קרתא. בן-גוריון הביין מה שישראלים רבים

* פרופ' תום שגב

דואר אלקטרוני: segevtom2@gmail.com

התקשו להבין: ערב הקמת המדינה נלחמו החרדים בעיקר על זכותם לחיות את חייהם על-פי דרכם. זו הייתה מבחינתם מלחמת מגן של מיעוט דתי שחשש מרדיפה ציונית. תחושת הנרדפות שלהם הייתה מוצדקת: עד שנת 1965 הייתה שכונתם פתוחה לתנועת מכוניות בשבת. אף כי בלוי ואנשיו תיארו את עצמם כ"שומרי העיר", עולמם היה צר כגבולותיה של שכונת מאה שערים, ובדרך כלל הם לא יצאו למאבקים מחוץ לשכונתם. מדי פעם נגררו אחרי אגודת ישראל. המפלגות החרדיות ששיתפו פעולה עם ההנהגה הציונית השיגו יותר מנטורי קרתא, אך בלוי יכול להגיד לעצמו שלא מכר את יושרתו. הוא נטה "להחרים" את המדינה ומוסדותיה ככל שיכול, סירב לקבל תעודת זהות ישראלית, לא נסע באוטובוסים ורק באי-רצון השתמש בכסף ישראלי ובשירותי הדואר. הפגנות שארגן הידרדרו לא פעם לאלימות, אך המשטרה לא נטתה לראות בו סיכון של ממש, אלא בעיקר מטריד. לפעמים שלחו אותו לכלא.

קפלן כותב בשמרנות דידקטית, עם חזרות לאין-ספור, רבות מהן בצורת "סיכומים" והערות שוליים שחלקן מיותרות. לעומת זאת, הוא אינו מעמיק בשאלה מה ניתן ללמוד מקנאותו של בלוי על קנאות דתית בכלל – גם בדתות אחרות. באורח דומה אין ללמוד מספרו על יחסו של בלוי לתנועות אחרות, שהתנגדו למדיניות הציונית ודגלו כמוהו בקיום דו-לאומי. גם בסיפור על נישואיו השניים של בלוי קפלן עוסק כנראה רק באי-רצון.

בתולדות מאה שערים לא הייתה שערורייה גדולה מזו, כי אשתו השנייה של בלוי, רות בן-דוד, הייתה בת למשפחה קתולית בצרפת והתגיירה. כשהתחתנו בשנת 1965, הוא היה כבן 65, היא כבת 46. קפלן מגולל בפרטנות רבה את מאמצי הקהילה החרדית למנוע את הנישואין, אך לא מספר אם הייתה שם גם אהבה.

היא הייתה אישה מעניינת יותר מבעלה. קודם להיכרותם הייתה מעורבת בחטיפתו ובהברחתו לבניו יורק של הילד יוס'ה שוחמכר כדי להבטיח שיקבל חינוך חרדי. בן-גוריון הורה לשירותי הביטחון למצוא את הילד, ולבסוף הוא אותר בניו יורק והוחזר להוריו. זו הייתה אחת הפרשות המסעירות ביותר בתולדות המדינה, אך קפלן מתעלם מאופייה הדרמטי ורק מסכם את עיקריה בסגנון ויקיפדי תוך ציון העובדה שעד כה לא תועדה במחקר היסטורי-ביקורתי (עמ' 374).

אחת השאלות המסקרנות ביותר בפרשת יוס'ה היא מדוע לא הועמדה רות בן-דוד למשפט על חלקה בחטיפת הילד. אחד מאנשי נטורי קרתא המתגורר בלונדון, ירחמיאל ישראל דומב, שקפלן מרבה לצטט, סיפר לו שבן-דוד לא הועמדה למשפט בישראל הודות להתערבותו של רוברט קנדי, שהיה אז התובע הכללי של ארצות הברית (עמ' 375). קפלן מקבל את דבריו בלי לשאול את עצמו מדוע יטרח קנדי להתערב לטובתה. מדובר באי-הבנה, המעמידה בסימן שאלה גם את אמינותם של יתר הדברים שדומב סיפר לקפלן: קנדי היה מעורב בפרשה בתוקף ההיתר המשפטי שנתן לישראל להוציא את יוס'ה מארצות הברית ולהחזירו לארץ. השאלה מדוע לא הועמדה בן-דוד למשפט נשארת אפוא פתוחה.

קפלן ראוי לשבח על איתור הארכיון של בלוי באוניברסיטת בוסטון. סיפור ידוע מייחס לבלוי הנפת דגל לבן של כניעה במלחמת העצמאות. קפלן עשה מאמץ מבורך כדי לברר אם הסיפור נכון. הוא ייחד לכך כמעט שמונה עמודים והגיע למסקנה שאינו נכון (עמ' 193 ואילך). ואולם, לעתים קרובות לא הקפיד כך. הוא מרבה להסתמך על ידיעות שפורסמו בעיתונים במקום להפנות את קוראיו למקורות מוסמכים יותר. אם אכן הציג מפקד משטרת ירושלים לאפשר לנטורי קרתא לעזוב את מערב ירושלים ולהעתיק את מגוריהם לעיר העתיקה – מן הראוי לצטט את דבריו מתוך פרוטוקול הוועדה שבפניה דיבר האיש, ולא מתוך העיתון "דבר". על-פי עיתון אחר, מפקד המשטרה הציג להגלות אותם מישראל.

בקיץ 1974 המתינו לביקורו של הנשיא ריצ'רד ניקסון. בלוי הקדים להעביר לקונסוליה האמריקנית בירושלים בקשה לפגוש את הנשיא כדי להציע לו לספח את ישראל לארצות הברית כמדינה ה-51. קפלן לוקח את הסיפור הזה ממעריב ומצטט גם גרסה שונה של היוזמה שפורסמה בווישינגטון פוסט (עמ' 505 ואילך). זה סיפור הזוי כל כך שראוי לחפשו בארכיון הקונסוליה השמור בין מסמכי משרד החוץ בווישינגטון. באורח דומה אין לצטט מכתב שאנשי נטורי קרתא שלחו כביכול אל הנציב העליון רק על סמך דין וחשבון שחיבר אחד מסוכני הביון של ה"הגנה" (עמ' 194) במקום מן הארכיון הלאומי בלונדון. אותו סוכן, "ירוחם" שמו, דיווח גם שנטורי קרתא מבקשים את חסותו של הצלב האדום, וגם טענה זו מביא קפלן על סמך דברי הסוכן השמורים בארכיון ההגנה ועל סמך ידיעה בעיתונים (עמ' 204). מן הראוי לצטט מכתב כזה אם הוא שמור בארכיון הצלב האדום, המצוי בז'נווה. במקום אחר קפלן מציין שלפעמים "לא דייק" אחד הסוכנים האלה בדיווחיו (עמ' 208 ואילך), ואולי גם "ירוחם" לא דייק. בוגדנית במיוחד הייתה הפנייה לוועד הערבי העליון במלחמת העולם השנייה, שקפלן מייחס לאחד מאנשי נטורי קרתא, בבקשה להגן על יהודים מתנגדי הצינונות למקרה שהצבא הנאצי יכבוש את הארץ. קפלן מפנה אל פיסת נייר, מודפסת במכונת כתיבה עברית, ללא תאריך וללא חתימה. הנייר שמור בארכיון הצינוני. יש עליו הערה קשה לפענוח בכתב יד, האמורה להסביר כיצד התגלגלה לארכיון. על יוזמות מסוג זה אנשים הוצאו להורג כבוגדים. מסמכים כאלה ראוי אפוא לצטט על סמך מקור או לפחות על סמך העתק אמין.

ספק אם יש ביוגרף שאינו חולם לאתר תיקים רפואיים של גיבורו, ואם אפשר – דוחות פסיכולוגיים. יש ויכוח על ערכה של הגישה הפסיכו-ביוגרפית, אבל הפיתוי גדול. קפלן יודע לתאר מבחן רורשך שנעשה לבלוי באחת מתקופות מאסרו. לצד נוקשות ללא פשרה גילו כתמי הדיו הפלאיים ההם גם "דמות שובת לב עם מאור פנים והומור עוקצני" (עמ' 359 ואילך). קפלן מצטט לעניין זה איש ששמו אהרון זיגמן, המזוהה כראש המחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטת בר-אילן בין השנים 1957–1960. הוא שערך את המבחן לבלוי ולכמה מאנשיו בכלא וסיפר על כך לקפלן (עמ' 327). כידוע, מבחני רורשך אינם מקובלים על כל הפסיכולוגים, וקפלן גם אינו אומר אם

זיגמן סיפר לו את מה שסיפר על סמך זיכרונו או שמא שמר את תוצאות המבחנים ההם ברשותו. כך או כך, חומר בעל חשיבות ביוגרפית כזו אינו ראוי לציטוט אם אינו פתוח לביקורת.

מסקנתו הסופית של קפלן תמוהה: "הוא [בלוי] לא היה מסוגל להתעלם מהמפעל הציוני [...] ופעל תדיר לבוא עמו במגע, להתחכך ולהתעמת עמו. במובן זה היה חלק בלתי נפרד ממפעל זה" (עמ' 544). בלוי השתמש בנימוק ציוני מובהק כשטען בצדק שהחרדים התגוררו בארץ ישראל לפני הציונים. זה היה הטיעון העיקרי שהעלו הציונים מול הערבים. אך סיפור חייו של בלוי מזכיר אמת שההיסטוריוגרפיה הציונית אוהבת להדחיק: רוב היהודים לא היו ציונים, וכמוהם גם עמרם בלוי.